

УДК 342.924

Н. В. Лесько*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»***ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДІТЕЙ**

Поняття «наси́льство» утвердилось у свідомості людини ХХІ століття. Наси́льство щодо дітей, наси́льство в засобах масової інформації, незаконне наси́льство в поліції, наси́льство на вулицях, наси́льство влади стосовно громадян, інформаційне наси́льство – все це реалії непростого сьогодення.

За таких умов правова проблема захисту дітей від наси́льства та інших протиправних дій сьогодні пов'язана із найважливішим завданням української держави – захистом прав людини, зокрема і прав дитини, оскільки від цього залежить майбутнє нашої держави.

Наси́льство щодо найменш захищених членів суспільства – дітей є об'єктивним індикатором усіх негативних тенденцій у суспільстві. Наси́льство над дітьми залишається загальносвітовим прокляттям, і боротися з ним необхідно без зволікання. На жаль, світова спільнота досі повністю не усвідомлює масштаби наси́льства і його наслідки для життя і нормального розвитку дітей. Водночас мільйони дітей продовжують страждати від постійного його прояву.

Вагомий внесок у розробку проблеми наси́льства в сім'ї та його попередження здійснили А.Б. Блага, А.А. Бова, О.В. Бойко, В.О. Брижик, А.О. Галай, Б.М. Головкін, І.А. Грабська, Т.В. Журавель, Д.Г. Заброта, О.О. Кочемировська, Л.В. Крижна, О.О. Лазаренко, Ю.В. Лисюк, О.А. Мартиненко, Н.Е. Мілорадова, Ю.Л. Приколотіна, С.В. Тунтуєва, Г.О. Христова, Х.П. Ярмачі, М.Е. Ясеновська та інші вчені.

Поняття наси́льства має глибоке історичне коріння, оскільки воно є невід'ємною частиною суспільства. Так, ще Платон устами Протагора закликав не забувати про те, що наси́льство над людиною небезпечно і спричиняє тяжкі наслідки, а Арістотель говорив: «Наси́льство породжує наси́льство» [9, с. 28]. Питання про наси́льство з найдавніших часів виникали внаслідок роздумів про відносини між людьми. Обговорення ідей стосовно наси́льства пов'язане з видатними мислителями (Шарлем Монтеск'є, Чезаре Беккарія, Зігмундом Фрейдом).

Епоха Античності характеризується відсутністю особливого становища дітей. Дітовбивство тоді було повсякденним і загальноприйнятим актом. У Стародавньому Римі *pater familias* (батько сім'ї) мав право розпоряджатися життям дітей, вбити

або продати, якщо не міг прогнати. З часом такий підхід пом'якшився, хоча все-таки влада була повною і зводилася до права батька застосувати стосовно дітей домашні заходи покарання та обов'язку дітей поважати батьків, тому діти не могли висувати до них жодних претензій щодо визнання їхніх прав. Згідно із Законами XII таблиць вбивство неповнолітнього не вважалося злочином. Так, Арістотель вважав цілком справедливим закон, який забороняв годувати дітей-калік. Неповнолітніх, які не могли заробляти на себе, розглядали як нижчих істот, які прирівнювалися до власності батьків. Давньоримське суспільство ґрунтувалося на сім'ї, яка будувалася за принципом підпорядкування владі глави сімейства.

Навіть такий гуманний за своєю суттю інститут, як усиновлення, відомий ще з часів Стародавнього Вавилону, слугував для того, щоб поповнити склад, особливо матеріально незабезпечених сімей, додатковими робочими руками. Не заперечно, що дітей усиновлювали бездітні сім'ї [15, с. 49].

У розглядуваний період категорія «діти» була поруч з такими категоріями, як «раби», «челядь» [17]. У тогочасних державах дозволялося використовувати працю неповнолітніх рабів, зокрема в період патріархального рабства, коли раби ще мали незначні права. У середземноморських країнах у давнину дітей як помічників, що несли військово-спорядження, брали у військові походи [17]. Батьківська влада була настільки великою, що він міг вирішувати питання про свободу, життя і смерть членів родини. Право продажу дітей діяло приблизно до XIV століття. Батьки розпоряджались шлюбною долею своїх неповнолітніх дітей: вони одружували синів і видавали заміж доньок за своїм вибором і без їхньої згоди.

Відомі правові джерела Римської імперії, якими є Закони XII таблиць та Дигести Юстиніана, встановлювали, що не можна вважати дітьми таких, які з народження мають вигляд, протилежний людському родові або спотворений. Отже, якщо немовля було надзвичайно потворним, батьки мали право позбавити його життя [12, с. 5].

У древніх Афінах (V–IV століття до н.е.) дитина розглядалась як інша власність. Так, батько мав право розпоряджатися життям своєї дитини та продавати її у рабство. До того ж батько мав

право застосовувати до сина вигнання з батьківського дому за недостатню повагу до нього або за погане з ним поводження [3, с. 117].

Як стверджує Є.В. Друзь у своєму дослідженні, збереглася записка історично відомого вавилонського дому Мурашу – будинку розпусти, тобто закладу з продажу або надання на деякий час жінок та дівчат у користування. У ті далекі часи батьки торгували дітьми, тобто за певну грошову суму віддавали дитину так званій прийомній матері, яка виховувала її для проституції. Однак у документах стосовно такого виду торгівлі, які збереглися, ідеться не про купівлю-продаж дітей, а про їх удочеріння [5, с. 128].

Визначальну роль у правовому захисті дітей від насильства відіграло прийняття християнства [11, с. 75]. Турботу про дітей почали розглядати як милостиню для спасіння душі і як покаання. Проте раннє християнство дозволяло тілесні покарання під час виховання для плекання поваги до батьків і старших.

Середньовічна педагогіка була побудована на тілесних покараннях. Право покарання було майже безконтрольним, оскільки діти позбавлялися права звертатися до суду зі скаргою на батьків і підлягали за це публічному тілесному покаранню з подальшою видачею їх батькам: «Так їх за таке бити батогом» [14, с. 248].

На історичній території нашої держави перші кроки стосовно захисту прав дітей зробив Ярослав Мудрий, упорядник «Руської правди» – першого давньоруського джерела світського права, яке, зокрема, регулювало становище неповнолітніх. У Київській Русі часів Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха існувало гуманне ставлення до дітей, особливо тих, які залишилися без батьків та покинутих. Найбільшим обов'язком для себе великі князі вважали опіку над бідними, тими, хто потребує допомоги, дітьми. Зокрема, Ярослав Мудрий створив училище для сиріт, у якому на його утриманні було 300 юнаків, а Володимир Мономах повчав, що не варто бідних забувати, потрібно їх годувати, а сиріт забезпечувати [2, с. 81].

Науковець О.В. Квас так описує становище дітей в історичній ретроспективі на теренах українських земель: «Становище дитини в українській родині минулого було неоднозначним. Поводження з дитиною часто було суворим, застосовувалися репресивні методи виховання. Дитинство було швидкоплинним. Уже з трирічного віку діти були позбавлені опіки з боку старших, а з чотирирічного – активно включалися у трудове життя. Це можна простежити за термінологією на позначення дитини різного віку. Складним було життя незаконнонароджених дітей, які часто не мали жодних прав. Дещо кращим було становище сиріт» [7, с. 48].

У період Великого князівства Литовського, Королівства Польського та Речі Посполитої правове становище дитини визначалося Судебником Казимира IV та трьома Литовськими статутами. Відповідно до III Литовського статуту комплекс прав дитини залежав, насамперед, від того, чи були вони законнонародженими. З норм правової пам'ятки випливає, що для незаконних дітей не передбачалося загальна правова охорона. Винний у їх вбивстві не зазнавав особистого покарання, а лише сплачував штраф матері, розмір якого був порівняно невеликий.

В одному з найвідоміших Кодексів українського права – «Права, за якими судиться малоросійський народ» від 1743 р. під час визначення влади батьків над дітьми закріплювалося таке: «Під час нужди, найпаче великого голоду, в крайній від якого випадку і нещастя злиденності, можуть батьки віддати сина свого чи дочку на службу, але християнину, а не невірному» (гл. 12, артикул 13).

Пізніше у Зведенні Законів Російської імперії закріплювалося чимало норм, що зобов'язували дітей до шанобливого ставлення до батьків. Так, оскільки діти були зобов'язані зносити батьківські повчання без нарікань, позови дітей про особисті кривди й образи з боку батьків судами до розгляду не приймалися.

Потрібно пам'ятати і про те, що самі неповнолітні поділялися на дві категорії, від чого залежав і їх правовий статус: діти, народжені в шлюбі (законнонароджені), і позашлюбні діти. Законодавство практично усіх без винятку держав тоді суворо розмежовувало ці категорії осіб. Поступово становище позашлюбних дітей перетворювалося практично на повну безправність. Якщо навіть законнонароджені діти залежали від волі і розсуду своїх батьків, то правове становище позашлюбних дітей було дійсно жалюгідним [6, с. 73–74].

Згідно з результатами дослідження змісту статей «Харківських губернських відомостей» можемо зауважити таке: найбільше від утисків та прямого фізичного насильства потерпали так звані незаконно народжені діти. Так, матерями майже всі насильницькі прояви вчиняються стосовно своїх незаконно народжених дітей. До цих дій належать такі: вбивство шляхом удушення чи задушення живим новонародженого, залишення без допомоги у небезпечному місці (діти, покинуті на вулиці у холодну пору року).

До основних причин вчинення насильства щодо незаконно народжених дітей можна віднести такі: моральні (страх перед ганьбою внаслідок розголошення таких відомостей, страх бути притягнутою до відповідальності за народження позашлюбної дитини), економічні (відсутність власного житла, коштів на утримання дитини, страх втратити роботу через необхідність піклуватися

про дитину), психологічні чи релігійні (народження дитини-каліки) [16].

Згідно зі Зводом законів Московської Русі – Соборного уложення 1649 р. діти не мали права скаржитися на батьків, а вбивство сина або доньки каралося лише річним тюремним ув'язненням, тоді як дітей, що зазіхали на життя батьків, закон наказував карати «безо всякие пощады». Ця нерівність була скасована лише у 1716 р., коли Петро I власноруч додав до слова «дитя» допис «во младенчестве», захищаючи у такий спосіб життя немовлят [8, с. 451].

Слід зазначити, що аристократичні матері досить байдуже ставилися до дітей. Це підтверджує звичай віддавати немовлят на вигодовування в інші сім'ї та виховувати дітей в закритих пансіонах, монастирях, школах.

Навчання у будь-якому з вищеперерахованих закладів було суворим, головним інструментом виховання була різка. У гімназіях Київського округу наприкінці 50-х років XIX століття били щорічно від чверті до половини всіх учнів. У духовних навчальних закладах було ще гірше. Били «на воздухе», під дзвоном, солоними різками, давали по 300 і більше ударів, покараних за смерть на рогожі несли до лікарні, часто карали десятого, півкласу, увесь клас. Таке жорстоке виховання дітей раніше було звичним явищем і в найвищих колах суспільства. Так, М. Ламздорф, вихователь імператора Миколи I, дозволяв собі бити його лінійками, шомполами, хапав хлопчика за комір чи за груди і ударяв його об стіну так, що він майже непритомнів. І це робилося не таємно, а записувалося у щоденники [1].

Наприкінці 17 – початку 18 століття ставлення до дитини (дитинства) поступово пом'якшилося. Під впливом кількох поколінь гуманістичної пропаганди (Т. Еліот, Я. Коменський) тілесні покарання стали застосовуватися рідше, у деяких країнах зовсім від них відмовилися. З'являється поняття про людську гідність дитини, а пізніше про її право на власний вибір життєвого шляху [10].

Однак варто погодитись із думкою М.Ю. Самченко, яка зауважила, що попри зміни, які відбувалися у законодавстві у XVIII – XIX століттях, і закріплення в кримінальному законодавстві низки норм, що передбачали відповідальність за застосування насильства стосовно неповнолітніх, потрібно вказати на їхню поодинокість і розрізненість [13, с. 30–31].

Науковець Л. Демоз, проаналізувавши історичні етапи розвитку людства, визначив певну залежність форм сприйняття світом дорослих дитини та механізмів залучення її до суспільного життя від рівня розвитку суспільства [4, с. 42], що дозволило простежити зміни у ставленні до молодшого покоління у різні епохи. На основі порівняльно-історичного аналізу дослідник виокремив шість основних стилів ставлення до дитини:

1) стиль дітовбивства (період Античності) характеризується високим рівнем сімейного насильства та масовими дітовбивствами, викликаними виключно економічним фактором – можливістю чи неможливістю сім'ї забезпечити життя дитини;

2) стиль зупинки (період Середньовіччя) характеризується визнанням світом дорослих наявності душі в дитини. Оскільки вона, як вважалося тоді у суспільстві, перебуває на стадії формування, через що сповнена зла, у суспільстві практикувалося виховання дітей у монастирях, чужих родин, де атмосфера стримана, сувора та жорстка, що не дозволяло індивідуї розвинути негативні риси свого ества;

3) амбівалентний стиль (період Відродження) характеризується дозволом дитині стати частиною життя батьків, однак її самостійне духовне існування залишається суворо забороненим. Насильства стосовно дитини можливе виключно у формі фізичного покарання за непокору батькам;

4) нав'язливий стиль (період так званого Нового часу історії людства) характеризується близькими психологічними стосунками між дітьми та батьками, повним контролем не тільки поведінки нащадків, а й їх внутрішнього світу та думок;

5) соціалізуючий стиль (період Новітнього часу) характеризується тим, що суспільство зобов'язує батьків готувати дитину до вступу в доросле життя через вивчення соціальних практик, передавання соціального капіталу, набуття соціальних статусів та ролей (дитинство розглядається виключно як період тренування для набуття досвіду з упровадження соціальних практик);

6) стиль соціальної допомоги (виник на початку XXI століття) характеризується тим, що світ дорослих визнав право дитини на особисту думку, власні почуття та індивідуальні бажання, з огляду на що для батьків виникла серйозна проблема, яка полягає у тому, щоб зрозуміти потреби своїх дітей та допомогти соціалізуватися під час індивідуального розвитку [4, с. 83–86].

Проаналізувавши історичні етапи розвитку суспільства, відзначимо, що певні зміни у ставленні до дітей залежали від рівня розвитку людства. До двадцятого століття людство не розглядало насильство щодо дітей як серйозну проблему або привід для занепокоєння. Протягом багатьох століть діти вважалися виключно власністю батьків, уся відповідальність за їх виховання покладалася на них. За таких обставин батьківська любов зовсім не виключала, а передбачала насильство стосовно дітей. На початку XXI століття світ визнав право дитини на особисту думку, власні почуття та індивідуальні бажання.

Закріплення на рівні свідомості кожної людини (незалежно від її культурних або релігійних поглядів, рівня соціалізації, майнового стану) уявлення про неприпустимість насильства щодо дитини є процесом повільної еволюції. На жаль,

у сучасному європейському суспільстві відомою стає лише невелика частка фактів насильства щодо дітей. У нашій державі необхідно змінити стереотипи, що пов'язані з проблемами захисту дітей від насильства, а також проводити постійний моніторинг якості послуг, що надаються дітям, які стали жертвами насильства, та ефективності реалізації Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

Література

1. Бертрам Д. Розга в Росии: история розги. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/bertr/03.php.
2. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. 7-е изд. Киев: Н.Я. Оглоблин, 1915. 699 с.
3. Галанза П.Н. История государства и права зарубежных стран. Москва: Юрид. лит. 1963. Т. 1. 599 с.
4. Демоз Л. Психистория. Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. 364 с.
5. Друзь Є.В. Соціальний стан жінки в суспільстві. Харків: Консум, 2001. 424 с.
6. Жилінкова І.В. Правове становище особи в сім'ї: історія і сучасний стан. Еволюція правового становища жінок: історія і сучасність. Харків: Право, 2000. С. 73–74.
7. Квас О.В. Звичаєве право і становище української дитини (кінець XIX – початок XX століття). Педагогіка формування творчої особи у вищій і загальноосвітній школі. Харків, 2013. Вип. 31. С. 39–50.
8. Кон И.С. Социологическая психология. Москва: Московский психолого-социальный институт. Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 1999. 451 с.
9. Наследие прошлого: мысли и идеи. Москва, 1970. С. 28.
10. Носко І.В. Психологія розвитку та вікова психологія: навч.-метод. посіб. URL: <http://medbib.in.ua/detstvo-kak-istoricheskaya-39328.html>.
11. Оргинська Н.В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження: монографія. Львів: СПОЛОМ. 2016. 691 с.
12. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. Москва: Зерцало, 1997. 608 с.
13. Самченко М.Ю. Кримінологічна характеристика та попередження сімейного насильства щодо неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2011. 216 с.
14. Соборное Уложение 1649 г.: Российское законодательство V – XX веков: в 9 т. / под общ. ред. О.И. Чистякова. Москва: Юрид. лит. 1984–1994. Т. 3. Гл. XXII. 512 с.
15. Тищик Б.Й. Історія держави і права країн стародавнього світу: навч. посіб. Львів: Світ, 2001. 382 с.
16. Харківські губернські відомості. 1878. № 153.
17. Pakhare J. History of Child Labor. Jayashree Pakhare. URL: <http://www.buzzle.com/articles/history-of-child-labor.html>.

Анотація

Лесько Н. В. Історичні аспекти становлення проблеми насильства щодо дітей. – Стаття.

У статті на основі порівняльно-історичного аналізу розглянуто проблеми захисту дітей від насильства у різні історичні етапи розвитку людства. Зазначено, що поняття насильства має глибоке історичне коріння, оскільки воно – невід'ємна частина суспільства. Констатовано, що до двадцятого століття людство не розглядало насильство щодо дітей як серйозну проблему або привід для занепокоєння. Протягом багатьох століть діти вважалися виключно власністю батьків, уся відповідальність за їх виховання покладалася на них. Лише на початку XXI століття світ визнав право дитини на особисту думку, власні почуття та захист від будь-яких проявів насильства.

Ключові слова: насильство, жорстоке поводження з дітьми, агресія, діти, неповнолітні особи.

Аннотация

Леско Н. В. Исторические аспекты становления проблемы насилия в отношении детей. – Статья.

В статье на основе сравнительно-исторического анализа рассмотрены проблемы защиты детей от насилия в различные исторические этапы развития человечества. Указано, что понятие насилия имеет глубокие исторические корни, поскольку оно – неотъемлемая часть общества. Констатировано, что до двадцатого века человечество не рассматривало насилие в отношении детей как серьезную проблему или повод для беспокойства. В течение многих веков дети считались исключительно собственностью родителей, вся ответственность за их воспитание лежала на них. Лишь в начале XXI века мир признал право ребенка на собственное мнение, собственные чувства и защиту от любых проявлений насилия.

Ключевые слова: насилие, жестокое обращение с детьми, агрессия, дети, несовершеннолетние лица.

Summary

Lesko N. V. Historical aspects of the formation of the problem of violence against children. – Article.

The article examines the issues of protection of children from violence in different historical stages of development of the mankind on the basis of comparative-historical analysis. It is noted that the concept of violence has deep historical roots, since it is an integral part of society. It was stated that until the twentieth century, humanity did not consider violence against children to be a serious problem or a reason for concern. For many centuries, children were treated solely as the property of their parents, and the entire responsibility for the upbringing of children lay with the parents. Only in the beginning of the XXI century, the world recognized the right of children to personal opinions, personal feelings and protection from any manifestations of violence.

Key words: violence, cruel treatment, children, international experience.